

Tiftiğin Ankara'dan Silinişi (1880-1920)

İhsan Seddar KAYNAR¹

¹ Doç. Dr. Hakkâri Üniversitesi, İİBF, seddar@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3446-2310

Öz: Sanayi Devrimi öncesinde tekstil sektörünün en önemli hammaddelerinde biri olan tiftiğin üretim alanı Osmanlı İmparatorluğunun toprakları içinde yer alan Ankara Vilayettidir. Bir hammadde olarak tiftiğin, kırsalda hayvan yetiştiricileri ile başlayan iktisadi süreci, ipe dönüştürülmesi, iplerin renklendirilmesi, kumaşa dönüştürülmesi ve tezgahlarda gündelik kullanım malzemelerine dönüştürülmesini içeren uzun aşamaları barındırmaktadır. Bir liman şehri olmamasına rağmen Ankara, 19.yy'ın sonuna kadar tiftik ürünlerinin ticaret merkezi olmuş, bu merkezde hâkim ürün tiftik keçisi yetiştiriciliği olmuştur. İstanbul-Ankara Demiryolunun 1893 yılında faaliyete başlaması ile eş zamanlı olarak, bölgede hububat üretimi artmaya başlamış ve 1896 yılında hububat ihracı tiftik ihracını geçmiştir. 20.yy'ın ilk çeyreğinde Ankara çevresinde hayvancılıktan hububat üretimine hızlı bir geçiş yaşanmış; tiftik keçisi yetiştiriciliği önemini yitirmiştir. Demiryolunun gelişi, tiftiğin dış talebinden bağımsız olarak Anadolu'dan silinmesinde önemli bir aşamadır. Zamanla tiftik keçisi tür özelliklerine kaybetmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı'nın dağılma sürecinin son aşaması olan Millî Mücadelenin en önemli savaşlarının 1919-1922 yılları arasında Ankara ve çevresinde gerçekleşmesi, tiftik açısından geri gidiş sürecinin son aşaması olmuştur. Tiftik Türkiye'de ve Ankara'da silinirken, dünyada üretim alanları genişlemeye başlamıştır. Bu çalışmada Anadolu'nun kendi içsel dinamikleri ile başlayan tiftiğin gerileme süreci incelenecek ve tarımsal değişimin yerel dinamikleri ile uluslararası etkenlerin rolleri karşılaştırılacaktır. Önemli bir ihracat malı olarak tiftiğin Anadolu'da geçirdiği 40 yıllık dönüşüm İstanbul'daki Osmanlı Arşivinden ve Londra'daki İngiliz Arşivlerinden elde edilecek arşiv kaynakları ile açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Tiftik, Tiftik Keçisi, Tekstil Sanayisi

Jel Kodları: N55, N65, N95

How Mohair disappeared from Ankara (1880-1920)

Abstract: Before the Industrial Revolution, mohair played a vital role as a key raw material in the textile sector. Originating from Ankara, a province in central Anatolia, within the Ottoman Empire, the economic process of mohair commenced with animal breeding in rural regions. The intricate transformation of mohair into ropes and subsequent coloration marked the initial stages, culminating in the creation of fabrics and everyday materials using looms. Until the late 19th century, Ankara served as the prominent trading hub for mohair, despite not being a port city. However, with the inauguration of the Istanbul-Ankara Railroad in 1893, grain production flourished in the province, eventually surpassing mohair exports by 1896. Consequently, agricultural pursuits gradually supplanted animal husbandry around Ankara in the early 20th century, leading to a decline in the significance of mohair goat breeding. This decline was primarily influenced by internal changes within the region rather than external demand. Over a short period, mohair vanished from Anatolia as the once distinctive Angora goat lost its unique traits, necessitating intensive breeding efforts. The final stage in the disappearance of mohair in Anatolia was marked by the onset of the Great War, the dissolution of the Ottoman Empire, and the battles during the National Struggle between 1919 and 1922, particularly around Ankara. However, mohair production was expanding in the World, while it was losing its importance in Anatolia and Turkey. This research aims to explore the decline of mohair in Anatolia, emphasizing internal dynamics. The study will analyze 40 years of agrarian changes in Ankara, comparing and contrasting the impact of international factors and internal dynamics in this process. The transformation's elucidation will

Atf: Kaynar, İ. S. (2023).
Tiftiğin Ankara'dan Silinişi
(1880-1920). *Politik Ekonomik
Kuram, Özel Sayı*, 94-107.
<https://doi.org/10.30586/1335262>

Geliş Tarihi: 31.07.2023
Kabul Tarihi: 01.09.2023

Telif Hakkı: © 2023. (CC BY)
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

draw upon primary archival sources acquired from the Ottoman Archives (Istanbul) and The National Archives (London).

Keywords: Angora, Mohair, Angora Goat, Textile Industry

Jel Codes: N55, N65, N95

1. Giriş

Ankara ve çevresinde iktisadi önemi olan keçi yetiştiriciliği yaygın olarak görülmektedir. Anadolu'da farklı yörelerde çok sayıda koyun türüne rastlamak mümkünken, bu çeşitlilik keçide görülmemekte ve iki ana keçi türü olarak kıl keçisi ve tiftik keçisi yetiştirilmektedir. İklim, toprak ve flora nedeniyle kıl keçisine elverişsiz olan Ankara'da tiftik keçisinin mevcudu koyun varlığına yakındır (Özkan, 1960, s. 73). Osmanlı arşivi'nde yer alan 1913 tarihli bir belgeye göre tiftik keçilerinin kuzeyde Kastamonu, Çankırı ve Bolu'nun Merkez, Gerede, Mudurnu kazalarında; batıda Bursa, Eskişehir, Kütahya, Aziziye ve Afyonkarahisar'da; güneyde Konya, Akşehir ve Kırşehir; doğuda Boğazlıyan, Akdağmadeni ve Çorum'u kapsayan geniş bir bölgede yetiştirildiği kayıt altına alınmıştır (BOA, DH.İD. 80/4, 1913). Aynı belgede iyi cins tiftiği en çok veren keçilerin Gerede'ye bağlı Dörtdivan, Zir, Beypazarı, Ayaş, Eskişehir ve Kütahya'da yetiştirildiği belirtilmektedir.

Tiftik keçisi, Anadolu'nun iç kısımlarında yaşayan bir bozkır hayvanıdır. Engebeli ve dağlık arazileri seven kıl keçileri Anadolu'nun her yerinde yaşayabilir. Ankara Vilayetinin kuzeyindeki ormanlık alanlarda genellikle kıl keçisi yetiştirilse de diğer bölgelerinde tiftik keçileri yetiştirilmektedir. 30-45 kg ağırlığında ve gövde yüksekliği 50-60 cm olan tiftik keçisi gelişimini 2,5 yılda tamamlar, diğer keçilere göre daha küçük ve narin yapılıdır (Sincer, 1963, s. 11). Kıl keçisinden 3-4 ay boyunca toplamda 40-50 kilo süt alınabilirken tiftik keçisinin sütü sadece yavrusunu beslemeye yetecek kadar olur ve ana keçinin sütü sağılmayarak yavru keçiye bırakılır (Tamur, 2003, s. 5).

Tiftik keçilerinin bedeni ince, sık ve yumuşak kıllarla kaplıdır. Tiftik adı verilen bu kıllar, göz alıcı parlaklıkta uzun ve kıvrımlı demetler oluşturur. Hayvanın derisini kaplayan ince yağ tabakası, tiftiğe kayganlık ve yumuşaklık duygusu verir. Keçinin tiftiği yılda ortalama 20-30 cm kadar uzar ve genellikle yılda bir defa kesilir (Tamur, 2003, 7). Bir tiftik keçisinden devamlı olarak 5 yıl tiftik alınır. Bu yaştan sonra hayvanın tüyleri canlılığını kaybetmeye, sıklığı azalmaya ve tiftiği bozulmaya başlar. Bir tiftik keçisi 8-10 yıl yaşar (Üstar, 1940, s. 113).

Keçiler yılda bir defa Nisan sonu veya Mayıs başında kırkılır. Keçinin türüne göre kıl keçisinden 1 kilo kıl, tiftik keçisinden 1,5 ila 3 kilo arasında tiftik alınır (Müftüoğlu, 12). Tiftik verimini artırmak ve kaliteli bir tiftik elde etmek için iyi bir seleksiyon ve bilinçli yetiştirme şarttır. Ankara yakınlarındaki keçilerde tiftik verimi 1 yaşındaki erkek ve dişilerde birbirine yakın olmasına karşın, keçinin yaşı ilerledikçe fark artmaya başlar. Türün ıslahı ile ilişkili olarak bir keçi kırkıldığında alınan tiftiğin uzunluğu 1930'lardan 1960'lara gelindiğinde 2 cm azalmıştır. 30 yılda bu kayıp keçi başına yaklaşık 240 gr ve 4.000 keçide de yaklaşık olarak 1 tona eşittir (Müftüoğlu, 8). Tiftik keçilerinden verim alabilmek için, türün ıslahının iyi damızlık seçimiyle yapılması gerekir. Bu nedenle sürü sahiplerinin türün ıslahını yapacak temel bilgiye sahip olması gerekir. Keçiler yaşlandıkça verdikleri tiftik kalınlaşır ve yaklaşık beş yılın sonunda bir keçinin tiftik yönünden iktisadi değeri kaybolur.

Tiftik genellikle akarsu kenarlarında temizlendiği için, 100 kg ham tiftik yıkandığında, yaklaşık 15 kg kadar fire verir (Utkanlar ve İmeryüz, 1964, s. 19). Ham tiftik yıkandıktan sonra balyalanmaktadır. Balya ölçüsü sabit bir birim olmayıp, tiftiğin gönderileceği yere nakliye nasıl yapılacaksa ona göre belirlenir. Katır için hazırlanan balyalar 70-80 okka iken, deve için hazırlanan balyalar en az 100 okka olur. Ulaşımında ve

taşımada yaşanan iyileşmelerle 19.yy'ın son çeyreğinde 1 balya tiftiğin 120 kg olacağı tahmin edilmektedir.

2. Tiftik Ürünlerinin Pazardaki Değişimi

Keçilerden elde edilen ham tiftikle başlayan kumaş üretim sürecinin tamamı, Ankara'da gerçekleştirildikten sonra boyanarak tüccarlar tarafından satın alınıyordu. Ham tiftikten yapılan iplikler için de tek pazar Ankara'dır. Tiftikten dokunan sof kumaşının üretildiği ve dünyaya ihraç edildiği yer olarak tarih boyunca Ankara kasabası öne çıkmaktadır. Ankara, 15.yy'dan itibaren tiftik keçisinin yününden eğirilen iplikle dokunan sof üretimi gibi belli bir üründe uzmanlaşmış üretim yapan ve bu ürünün dünyaya satıldığı merkez niteliğini kazanmış bir şehir olarak kayıtlara geçmiştir (Webb Yıldırım, 2011, s. 1). Bir liman şehri olmamasına rağmen, dünya piyasasına doğrudan mal gönderen önemli bir şehir olmuştur (Kaynar, 2020, s. 190).

17.yy'ın ortalarından itibaren bu akışta değişme başlamıştır. Özellikle İngiltere'de yünlü dokumacılığın gelişme süreci ile yeni hammaddeleri tekstil sanayiinde kullanarak üretimi çeşitlendirme isteği; Anadolu'dan tiftiği hammadde (önceleri iplik) olarak alınıp İngiltere'de işlenerek kumaşa dönüştürüldüğü yeni bir sürece girilmiştir. 17.yy'ın ortalarına kadar ham tiftikten yapılan iplikler, Ankara'daki sofçular tarafından kumaşa çevrilip ihraç edilmekteydi. Bu tarihten sonra yabancı tüccarlar kumaş yerine ipliği Ankara'dan alarak, kumaşı kendi ülkelerindeki ucuz işgücüne dokutmaya başlamışlardır.

Ticarete konu olan maddenin mamul maldan hammaddeye doğru değişimi, 18.yy. boyunca Ankara'da sof üretiminin de azalması anlamına gelmiştir. Ticaretin değiştirdiği niteliğe uyumlu olarak, yarı mamul mal olan tiftik ipliğinin ticareti gelişme göstermiştir. Daha önce tiftikten yapılan kumaşı pazarlayan Ankara, tiftiğini yarı mamul durumda, yani iplik olarak ihraç etmeye başlamıştır. 19.yy. başlarında Ankara'da işlenen tiftiğin hacmi, bir yüzyıl öncesinin yarısına kadar inmiştir.

19. yüzyıl ortalarına kadar Ankara'da tiftik sanayii tümüyle ortadan kalkarken, doğrudan köylülerden alınan ham tiftik ihraç edilir olmuştur. Yurtdışına kumaş ya da iplik satışı bitmiştir. Resmi kayıtlarda tiftiğin ham olarak işlenmeden ihracı ilk kez 1820 yılında yapılmıştır (Tamur, 2003, 103). 19.yy. boyunca kumaş dokuyan tezgahlar boş kalmaya ve özellikle Ankara şehir merkezinde tiftiğin ileri bağlantıları işlevsizleşmeye başlamıştır. Daha önceki dönemlerde de ham tiftiğin, üretimin boyutuna göre, ticaretine izin verildiği yıllar olsa da artık temel ihraç malı işlenmemiş ham tiftik olmuştur (Tamur, 2003, 193).

3. Ankara'da Tarımsal Değişimde Tiftiğin Konumu

19.yy'ın son çeyreğinde Ankara Vilayetinde yaklaşık 2,5 milyon tiftik keçisi yaşadığı tahmin edilmektedir. 1874-1875 yıllarında yaşanan ağır kış ve sonrasındaki kuraklık nedeniyle tiftik keçilerinin mevcudu önemli oranda azalmıştır. Telef olan tiftik keçileri, Ankara'nın tiftik ürünlerinin ticaretini yarı yarıya düşürmüştür. 1877'de yapılan hayvan sayımında 1.692.477 tiftik keçisi olduğu görülmüştür. Ankara'da 1880'lerin sonlarından 1900'lerin ilk yıllarına kadar kır-kent ilişkisini tiftik keçisi yoğunluğundaki değişimler üzerinden anlamaya yönelik yeni bakış açıları sunmaya çalışan Çelik'in makalesi (2018) 1889-1905 yılları arasında tiftik keçisi ekonomisinde hayati bir değişiklik olup olmadığını sorgulamaktadır. Teorik çerçevesi güçlü olan çalışmada tutarlılık problemi olan Salmamelerde yer alan sayılar veri olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada konsolos raporlarındaki veriler kullanılmış, Ankara Vilayet Salmamelerinin verilerine yer verilmemiştir.

Ankara'daki tiftiğin tek alıcısı uzun yıllar Birleşik Krallık olmuştur. 1882-83'te 44.527 balya (5.343 ton) olan ihracatın tamamı, 1883-84'te 37.345 balya (4.481 ton) ihracatın tamamı ve 1884-85'te 53.568 balya (6.428 ton) ihracatın tamamı Birleşik Krallığa yapılmıştır. 1884 yılına kadar ihraç edilen tiftiğin hepsini Birleşik Krallık'taki Bradfordlu

tüccarlar alırken, bu tarihten sonra Amerika ve Rusya da piyasaya alıcı olarak girmiştir. 1886 yılında 12 bin balya ABD'ye ve yaklaşık 2 bin balya Rusya'ya ihraç edilmiştir (TNA, A&P, 1887). 1890 ve 1891 yıllarında ihraç edilen tiftik miktarı artsa da parasal değeri aynı kalmıştır. 1891'de ürün çok iyi olduğu için toplanan aşar 300 bin l'den 400 bin l'e çıkmıştır (TNA, A&P, 1892). İhraç edilen tiftik miktarı artsa bile, parasal değerinde bir artış olmamıştır.

1892'de demiryolunun Ankara'ya gelişi, Ankara'nın ihracat yapısını da değiştirmiştir. Kıtık ve doğal afetlerin yaşandığı yıllar hariç, Ankara'dan yapılan ihracatın yarısı ve bazen daha fazlası tiftik olmuştur. Tiftik keçileri soğuğa karşı aşırı duyarlı olduğu için, kışın hafif geçtiği yıllarda tiftik üretimi artarken ihracattaki payı da artmaktadır, ancak kış ağır geçtiğinde keçiler telef olmaktadır. 1890 yılındaki olumsuz hava koşullarının etkisi ile 1892 yılında tiftik ihracatı biraz düşmüştür (TNA, A&P, 1893). Piyasaya çıkan tiftiğin azalması, fiyatın artması ve ihracatın değerlenmesine neden olmuştur.

Piyasaya yeni alıcılar girse bile Birleşik Krallığa, Ankara merkezinin, Sivrihisar, Beypazarı, Nallıhan ve Keskin'in tiftiği gönderilmektedir (TNA, A&P, 1894). 1894 yılında mart ayında Ankara'dan ihraç edilen tiftik 1.625 ton olmak üzere, 1893 ile aynı miktardadır ve değeri yaklaşık 180 bin l'dir (TNA, A&P, 1895). Aynı yılın temmuz ayında hazırlanan "Ankara Vilayetinde Tarımın Durumu üzerine Rapor"da Meşhur Ankara keçisinden üretilen tiftiğin yıllık 1.524 ton ve değerinin 200 bin l olduğu belirtilmektedir (TNA, A&P, 1895). 1893 ve 1894 yılları için iki ayrı raporda aynı olmasa da birbirine yakın rakamlar olduğu görülmektedir.

1895'te ABD'de halı yapımında tiftik kullanılmaya başlanınca, tiftiğin talebi ve fiyatı kısa süreliğine artarak bir yıl öncesine göre neredeyse iki katı fiyata 1.225 ton tiftik satılmıştır. Fiyattaki bu artış elde edilen karı arttırmış olsa da fiyat değişimini ilerleyen yıllarda sert düşüşler takip etmiştir (TNA, A&P, 1897).

Ankara'nın en önemli ihraç ürünü tiftik, 1892 yılının son günü Ankara'ya demiryolunun gelişinden sonra yerini buğday ve canlı hayvana bırakmaya başlamıştır. 1896 yılında Ankara'nın başlıca ihraç ürünleri arasında tiftik ikinci sıraya düşmüştür. Ankara'nın ihracatının azalmasında, İngilizlerin Güney Afrika'dan piyasaya sürmeye başladıkları tiftiğin olumsuz rolü bulunmaktadır. 1897 yılında 1.814 tondan az olmayan veya ortalama yıllık üretimlerinden 318 ton daha fazla tiftik piyasaya sürülmüştür. Dolayısıyla piyasa fiyatı düşük olduğu için karlılığı da azalmıştır. Bir yandan Ankara'da üretilen ve satılan hububat artarken, bir yandan da Güney Afrika tiftiğinin dünya piyasasına arzı; Ankara'nın tiftik ihracatını daraltmaya başlamıştır.

Tiftik piyasasında fiyatlar düşmeye başlayınca, 1897 yılında Ankara'da geçen yıldan kalan büyük tiftik stoku olduğu görülmüştür. Tüccarlar fiyatların iyileşeceğini düşünerek ellerindeki malları stoklamışlar ve piyasaya sürmemişlerdir. Ankara Vilayeti'nin en önemli dış ticaret ürünü tiftik olsa da, geçmiş yıllardaki gibi yüksek karlar bırakmamaktadır. Dünyaya tiftik arz eden yeni merkezlerin ortaya çıkışı, Ankara'nın tekeline sarsmaya başlamıştır. Dokuma sanayiindeki makineleşme, tiftik talebini azaltmaya başlamış, tiftik fiyatları uzun vadede düşme sürecine girmiştir. Bu dönüşümle, tiftik sektörünün karlılığı da azalma eğilimine girmiştir.

1896 yılından itibaren Konya'dan Eskişehir üzerinden İstanbul'a demiryolu hattı faaliyete geçmiş ve Konya'daki mallar İstanbul pazarına doğrudan taşınmaya başlamıştır. Konya tiftiği 1897 yılında Ankara'ya uğramadan doğrudan demiryolu üzerinden İstanbul'a gitmiştir. Konya'da üretilen beyaz tiftiğin kalitesi, Ankara'daki tiftiğin kalitesinden daha düşük olmasına rağmen 33.000 l değerindeki 37 ton tiftik İstanbul'a gitmiştir (TNA, A&P, 1897). Mikttardan bağımsız olarak, Konya'nın tiftiğini İstanbul'a göndermeye başlaması, Ankara'nın tiftik tekelinin yurtiçinde de kırılmaya başlaması demektir. Türkiye piyasasında, yurtdışına satılmak üzere tek bir merkezden tiftik sürülmesi devri bitmiştir. Ankara ile Konya'da üretilen benzer hatta aynı mallar için piyasanın daralması anlamına gelen bu ulaşım etkisinin Ankara'nın İstanbul ticareti içindeki daralmasında ciddi payı olmuştur.

1898 yılında 283.000 l değerinde 2.082 ton tiftik Ankara'dan ihraç edilmiştir. Fiyatlar geçen yıllara aynı düzeydedir. Özellikle sermayesi az olan satıcılar, bu düşüşlerden büyük zarar gördükleri için şikâyet etmiştir. Büyük sermayeli tüccarlar, depolarında stok yapabildikleri için, fiyat değişimlerinden çok az etkilendikleri görülmektedir. Sektördeki tüccarların fiyat değişimlerinden nasıl etkilendiklerini belirlemek imkansızdır. Yerli tüccarların; piyasada fiyat oluşurken Avrupa piyasalarındaki hareketlilikleri erkenden öğrenebiliyor olmaları; tiftik ticaretini spekülasyona açmaktadır (TNA, A&P, 1898). Fiyatın piyasada dalgalı seyri, tüccarlar açısından tiftik ticaretini karlı olmaktan çıkarmaya başladığı görülmektedir. Aynı durum tiftik keçisi yetiştiricisi köylüler için de geçerlidir. Fiyatın dalgalanması, uzun dönemde keçi yetiştiricisi sürü sahiplerini olumsuz etkilemiştir. Keçilerin tiftiğinden başka satacak bir ürünü olmayan köylüleri, geçimlik üretim yapabilecekleri yeni faaliyetlerin arayışına itmiştir.

Tiftik keçisi Ankara, Kastamonu, Bursa, Yozgat, Konya ve Sivas vilayetleri içinde 155.400 - 207.200 km² alanda yetiştirilebilmektedir (TNA, A&P, 1899). Konsolos raporlarındaki bu sayı biraz abartılı da olsa Anadolu'nun yaklaşık beşte biri genişliğinde bir alanda tiftik keçisi yetiştirilebilmektedir. 1899'da ihraç edilen miktar, önceki yıllara göre ortalamanın üzerinde gerçekleşmiştir. 1900 yılının ilk yarısında yüksek olan fiyatlar, yılın ikinci yarısında %20 oranında düşmüştür. Yıl içinde oluşan bu düşüşün yükü İstanbul'daki aracılar kalmıştır. Köylüler tiftiği yılın başındaki iyi fiyattan bir defada sattığı için, piyasadaki fiyat değişiminden etkilenmemektedir. Bu değişimi aracılar köylülere, bir yıl sonra yansıtacaklarından, sonraki yıl köylüler açısından felaketle geçer. Dünya piyasasında ise Cape'den İngiltere'ye gelen tiftik miktarı artmasına rağmen, Güney Afrika'daki savaş, 1901'den itibaren Türkiye'nin lehine piyasayı olumlu etkilemeye başlamıştır (TNA, A&P, 1901). Üç yıl süren ve 1902'de biten savaş sonunda Güney Afrika, Birleşik Krallığın tam sömürgesi olmuştur. Savaşın sürdüğü üç yıl boyunca tiftik keçilerinin yayıldığı geniş otlaklar ve yetiştiriciler savaştan önemli oranda etkilenmiştir.

1901 yılında 5.040 ton tiftik ihraç edilmiştir. Yılın ilk yarısında hem talep hem de fiyatlar düşük bir düzeyde kalmış; Ankara'daki tüccarların yaptığı spekülasyonlara Bradford'daki tüccarların karşılık vermemesi sonucunda, fiyatlar yılın sonuna kadar kademeli olarak düşmüştür. Ankara'daki tüccarların spekülasyon yapmasının nedeni, piyasa fiyatını düşük bulmalarıdır. Ayrıca depolarındaki stoklar dış talep için yetersizdir. Dolayısıyla Güney Afrika'dan düşük fiyatla satılan ve stok sorunu olmayan tiftiğin Bradford'dan alındığını görmekteyiz. 1899 yılından itibaren Birleşik Krallığın Güney Afrika'dan aldığı tiftiğin arttığı, Ankara'dan aldığı tiftiğin azalmaya başladığı görülmektedir. 1901 yılında, tiftik ticaretinde bir başka eşik daha aşılmış olacak ve Türkiye'den Birleşik Krallığa satılan tiftik, Güney Afrika'dan satılan tiftiğin altında kalacaktır (TNA, A&P, 1902). Güney Afrika'da süren savaşa rağmen yaşanan bu gelişme, 2. Boer Savaşı bittiğinde tiftik üretiminin artacağı ve dünya piyasasının tiftiği istediği fiyattan ve istediği miktarda buradan alabileceği açıktır.

Tiftik ticaretinin hacmi 1905 yılında da düşmeye devam etmiştir. 1907'de dış talebin azalmaya devam etmesi ile tiftiğin fiyatı da düşmeye devam etmiştir (TNA, A&P, 1907). 1908 yılında İstanbul'dan tiftik ihracı yaklaşık 4.200 ton gibi düşük bir düzeyde gerçekleşmiştir (TNA, A&P, 1909). Sert geçen kış mevsiminde koyun, keçi ve sığırlar telef olmuş ve tiftiğin hem kalitesi hem de miktarı olumsuz etkilenmiştir. Keçi mevcudunun yaklaşık %30-40 kadarının telef olması nedeniyle ihraç edilen tiftik miktarı ortalamanın altına düşmüştür. Raporun Konya kısmında, Konya'da da kötü bir yıl olduğu için Konya'dan İngiltere'ye gönderilen tiftiğin geçen yıla göre %40 oranında azaldığı belirtilmiştir. 1909'daki tiftik ihracatı 6.600 ton olmuştur. Önceki yıla göre artışın nedeni, yılın ikinci yarısındaki büyük alımlarla geçen yıla göre stokta daha az mal bırakılmasıdır (TNA, A&P, 1910). 1910 yılında, 1907 ve 1908 kışlarındaki kötü hava sonucunda telef olan hayvanların etkisi görülmeye devam etmiştir. Tiftik üretimi az olmuş ve ihracat düşük bir düzeyde kalmıştır. Tüccar, tiftik ticaretini karlı hale getirebilmek için hava

muhalefetine rağmen stok yapabilmektedir. Piyasaya yapılan bu müdahaleler ile sermayesi az olan tüccarların piyasadan çekildiği görülmüştür.

1914 tarihli rapor, İngiliz Konsoloslarının yazdığı son ticaret raporudur. 1 Ocak 1913'te İstanbul'da 2.280 ton ve Anadolu'da 720 ton tiftik olduğu belirtilmektedir. Stoklara yeni yılda 6.780 ton tiftik eklenmiştir. Bunun 6.600 tonu ihraç edilince; İstanbul'da ve iç kesimlerde 1914 yılına toplam 3.180 ton mevcut stok ile girilmiştir. Stok kalitesi 1912 yılı tiftik kalitesi ile aynı iken, miktarı daha fazladır (TNA, A&P, 1914).

1897, 1898, 1899 ve 1900 yıllarında ihraç edilen miktarın yüksek olduğu, bu yılların öne çıkmasında ise Afrika'daki Boer Savaşı'nın rolü olduğu gözlenmektedir. Bazı yıllarda stoklardan yapılan ilave satışlar olsa da 1900 yılından itibaren rakamlardaki düzenli azalma dikkat çekmektedir. İmparatorluğun genelinde Celal Aybar'ın hazırladığı istatistiklerde 1878-1913 yılları arasında Anadolu'dan yapılan tiftik ihracatının 2.568 ton ile 5.883 ton arasında değiştiği görülmektedir (Aybar, 1932, 63).

4. Tiftik Keçilerinin Dünyaya Yayılmaya Başlaması

Tiftik keçilerinin Anadolu dışında yetiştirilmeye başlaması 19.yy'ın ilk yarısında başlamış; bu süreçte Amerika ve Güney Afrika iki ana merkez olarak öne çıkmıştır. Bu merkezlerde tiftik keçisinden önce Kaşmir keçileri tercih edilmiş ve Himalaya Dağları'ndan getirilen keçilerle yerli türler ıslah edilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde Kaşmir ve tiftik keçileri birbirleri ile karıştırılmakta; hatta aynı türün başka bölgelerde yaşayan hayvanları oldukları düşünülmektedir. 1848'de Amerika Birleşik Devletleri'ne Ankara'dan getirilen tiftik keçileri uzun süre Kaşmir keçileri olarak bilinmiştir (Cronwright-Schreiner, 1898, s. 166).

Güney Afrika'ya tiftik keçileri ilk defa 1838 yılında Albay Henderson'un yaptığı ihracatla gitmiştir (Bailey, 1905, 22). Bu ilk ihracatta Türkiye'den 12 teke ve 1 dişi keçi Güney Afrika'ya yola çıkmış, erkek keçiler kısırlaştırılmış olsa da, dişi keçi yolda bir erkek keçi doğurmuş ve uzun yolculuk sonucunda hayatta kalanlar yıllarca Afrika'da yerli boer cinsi keçilerle çiftleştirilmiştir (Abidin, 1932, ss. 102-103). İkinci ihracat 1856'da yapılmış ve Ankara'dan 30 keçi götürülmüştür. Üçüncü ithalat 1857'de Sir Titus Salt tarafından yapılmıştır (Bailey, 1905, s. 22).

Amerika kıtasına Ankara'dan tiftik keçilerinin ilk gidişi 1849 yılıdır (Bailey, 1905, 11). Sultan Abdülmecit, ABD Başkanı James K. Polk'tan Türkiye'ye pamuktan anlayan bir uzman göndermesini ister. Bu görev Güney Carolina'dan Dr. James B. Davis'e verilir. Çalışmalarına karşılık Amerika'ya dönüşünde dokuz hayvan hediye edilir. Bu keçiler uzun yıllar Amerika'da Kaşmir keçileri sanılmıştır. Bu ilk ihracattan sonra Amerika'ya yapılan ihracatın en önemlisi Chenery'nin 26 Mart 1861'de İstanbul'dan gemiyle yaptığıdır. Bu sevkiyatta kaç keçinin satıldığı bilinmemektedir. İlerleyen yıllarda Anadolu'dan çok sayıda sürü Amerika'ya satılmaya devam etmiştir.

1840lı yıllarda Anadolu dışında da tiftik keçileri tiftik ürünleri için iktisadi olarak yetiştirilmeye başlanmıştır. Güney Afrika'ya 1880'li yıllara kadar canlı hayvan ihraç edilmeye devam etmiş ve yabancıların damızlık teke talebi daha da artarak sürmüştür. Avusturalya 1856'da ilk Tiftik keçisi alımını yapmış ama endüstri çok fazla büyümemiştir. Kanada, Meksika, Alaska ve Pasifik Okyanusu'ndaki çeşitli adalar da az da olsa tiftik keçisi yetiştirilmeye başlanmıştır (Bailey, 1905, 25). Bu ilk dönemde ihracata konu olan keçi sayısının, gemiyle yapılacak uzun yolculukların çilesi de düşünülerek, çok sayıda olmadığı tahmin edilmektedir. İyi bir damızlıkla yerli keçilerin sürekli melezlendiğini belirtmek gerekir. Hem Amerika'da hem de Güney Amerika'da sürülerle ilgili ve sürülerini iyi cins keçilerle ıslah etmek isteyen çok sayıda sürü sahibi bulunmaktadır. 19.yy'ın son çeyreğinde miktar önemli olmasa da, Güney Afrika'dan Amerika'ya ve Amerika'dan Güney Afrika'ya tiftik keçisi ithalatı yapılmaya başlanmıştır.

5. Tiftiğin Anadolu'da İktisadi Önemini Kaybedişi

İmparatorluğun ihraç yasakları ile yerli üreticinin rekabet gücünün korunmaya çalışılmasına yönelik izlenen değişken politikaları üzerine Tan'ın (2014) makalesi literatürü oluşturan en önemli eserlerden biridir. Bu eserde keçilerin yurtdışına satışının çeşitli zamanlarda nasıl yasaklandığı ve serbest bırakıldığı incelenmektedir. 19.yüzyılın sonunda damızlık keçilerin ihraç yasakları kadar, kırsaldaki hayvancılık faaliyetlerini olumsuz etkileyen bir başka sorun da canlı hayvan hırsızlığıdır. Ankara'nın kuzeyinde yer alan Kastamonu Vilayeti'nde artan hayvan hırsızlığının nedenleri ve suçun yaygınlaşmasının dinamiklerini inceleyen Dölek Sever'in makalesi (2021), bu konuda literatüre yapılmış ilk katkılardan biridir. Hayvan hırsızlığının en yaygın görüldüğü Kastamonu'da, keçilerin yurtdışına izinsiz satılmasının hayatın akışına uygun olduğu düşünülebilir.

Keçilerin Anadolu dışına canlı götürülmemesi için alınan ilk önlemin 1881 yılında ilan edilen *ihraç yasağı* kararı olduğu, tartışmasız olarak bütün kaynaklarda Tamur'un kitabına dayanarak kabul edilmektedir (Tamur, 2003, 148). Bu kabulün arşivlerde kaynağını bulamasak da tiftik literatürü genellikle bu bilgiyi aynen tekrarlamaktadır (Kaynar, 2020, 183). 1881 yılında keçi ihracı yasağının uygulamaya konmasının ardından İngiliz hükümeti Eylül ayında konsolosluk aracılığıyla yasağın kaldırılması talebinde bulunmuştur (Tan, 2014). Yasak kalkmamış ama 1882'de padişah iradesi ile İngilizler bu yasağı delerek damızlık keçi temin etmişlerdir (Abidin, 1932, 52). Daha sonraki süreçte ihraç yasakları ile ilgili yeni yasaklamalar da çıkarılarak devletin bu konudaki kararlılığı gösterilmeye çalışılmıştır. Oysa konulan yasaklar tam uygulanmamış, kısa süre içinde çıkarılan padişah iradeleri ile delinmiş ya da limanlardaki görevliler kaçakçılığa göz yummuştur.

Tiftik mahsulünün durumu hakkında ilk kapsamlı raporu Ziraat Baş Müfettişi Aram Efendi 1882 tarihinde hazırlamıştır. Rapora göre son 30 yıldır Anadolu'dan götürülen keçilerin Afrika'daki Ümit Burnu'nda yerli keçilerle çoğaltılması sonucunda yurtdışında daha iyi tekeler yetiştirilmiş, tiftik ürünlerinin değerinin düşmesine neden olan bu durumun Ankara'dan damızlık keçilerin ihracının önlenmesi ve Ankara'da türün ıslahı için çiftlik kurulması yoluyla düzeltilebileceği yazılmıştır (BOA, A)MKT.MHM 727/6, 1882). Afrika'daki yerli sürüleri tiftiğe dönüştürmek isteyen yetiştiricilerin, iyi ıslah bilgileri ile mevcut sürülerini ıslah edebilmeleri, ihraç yasağı konulsa da Anadolu'dan yapılacak kaçakçılığı teşvik etmiştir. Aram Efendi'ye göre tiftik fiyatının düşmesinin sebebi Ümit Burnu'nda ilerleyen, Anadolu'daki üretimle rekabet eden gelişmeler değildir. Sorunun kaynağı tiftik piyasasının vergilendirilmesinde; hayvanlardan alınan ağnam vergisinin Nisan ayında köylünün elinde para yokken toplanması nedeniyle, köylülerin tüccara tiftiği daha düşük ücretten erkenden satarak ya da faizle borç alarak vergiyi ödemeye çalışmasındadır. Hayvanları telef olmaktan korumak ve tüccarın gelirini artırması için Aram Efendi'nin önerileri arasında Ankara yakınlarında çoban mektebi açılması bulunmaktadır (Kaynar, 2020, 177). Bu öneriye uygun bir mektebin Ankara'da açılması için arazilerin alınarak bina temelini atılması Mayıs 1895 tarihinde gerçekleşmiştir (BOA, Y.PRK.OMZ 1/87, 1895).

1880'li yılların başında Ümit Burnu'nda toplamı 1.000.000'a ulaşan keçi ve damızlık vasfı yüksek tekeler elde edilmiştir. 1895 yılında hazırlanan Ankara'nın Tarım ve Ticareti Üzerine Rapora göre son 3 yıldır tiftik keçisi ihracatının yasaklandığı yazmaktadır. Ancak yasak 1894 yılında bir kere delinmiş ve Ümit Burnu'na 200 keçi gönderilmiştir (TNA, A&P, 1896). Ankara Valisi Mehmed Memduh'un 1895 yılında yazdığı belgede, tiftik fiyatındaki düşüşün Güney Afrika'daki keçi yetiştiriciliği gelişmesi ve Anadolu'dan keçi ihracının yasaklanması arasında ilişki kurmaktadır. Tiftiğin kıyyesi eskiden 50 kuruş iken, 1890ların başında 10-12 kuruşa kadar gerilemiştir. Anadolu'dan damızlık teke ihracı, Ümit Burnu'nda tiftik keçisi yetiştirilmesinin başarılı olması nedeniyle yasaklanmıştır. Keçi ihracının yasaklanması ile tiftik fiyatının 28-30 kuruşa kadar yükseldiği gözlenmiştir. Ümit Burnu'ndaki yetiştiriciler kendi sürülerinin devamlılığını sağlamak ve damızlıklarını takviye etmek için Ankara'dan damızlık keçi ihracına izin

istemektedirler. Valinin hazırladığı belgede buna izin verilirse tiftik fiyatının eskisi gibi düşeceği ve buna asla izin verilmemesi gerektiği yazılıdır. Ankaralı tüccarlar tiftiğin fiyatının tekrar düşmemesi için, tiftik keçileri Ankara dışındaki diğer vilayetlerde de yetiştirildiğinden, iskelesi olan şehirlerde kayıtlar düzenli tutulmalı ve Ankara dışındaki vilayetlerde de önlemler alınarak keçi ihracı kesinlikle yasaklanmasını istemektedirler. (BOA, Y.MTV 126/74, 1895). Tiftik keçisi ürünlerinin ticaretinin merkezi Ankara olduğu için, yasaklama kararları Ankara üzerinden uygulanmaya çalışılmakta; tiftik keçisi yetiştiriciliği Ankara Vilayeti'nin sınırlarından daha geniş bir alanda yapıldığı için tiftik fiyatlarının düşmemesi için canlı hayvan ihracının denetiminin Ankara dışındaki büyük bir alanda da yapılması gerekmektedir. Ankara'ya uzak limanlarda canlı hayvan kaçakçılığının önlenmesine yönelik bilgilendirme yapılamaması, damızlıkların yurtdışına çıkışını kolaylaştırmaktadır.

Kaçakçılığın yapıldığı yerlerden birisi Kastamonu'daki İnebolu İskelesidir. Buradaki kaçakçılık girişimlerine karşı; Kastamonu valiliğinin ihbarında açıkça dile getirdiği gibi kaçakçılığın önlenmesi için tiftik keçilerinin yurt içinde her türlü sevkiyatının yasaklanması gerekmektedir (BOA, ŞD 574/29, 1884). Anadolu'nun saf tiftik keçisi ırkının korunması ve yerli tüccarın rekabet gücünün artırılmasında ihraç yasağı, en önemli tedbir olarak görülmüştür.

1889 yılında ticaretin geliştirilmesi ve serbesti esası doğrultusunda 12 Mayıs 1889 tarihli irade ile ihraç yasakları kaldırılmıştır (BOA, İ.MMS 104/4448, 1889). Canlı keçi ihracının serbest bırakılması kısa sürmüş ve Ankara Vilayeti İdare Meclisi'nin itirazı ile damızlık keçi ihracı yeniden yasaklanmıştır (BOA, DH.MKT 1659/81, 18898). 1899 sevkiyatı Getheral'ın resmi kayıtlara geçmiş olan son sevkiyatıdır.

İlerleyen dönemlerde istisnai durumlar için özel ihraç izinleri verilmiştir. İngiliz tacir George Getheral'ın 1895-1900 yılları arasında gerçekleştirdiği sevkiyatlar bu şekilde istisnai izinler ile yapılmıştır. Yerel tüccarlar aracılığıyla aldığı izinlerde belirtilenden daha fazla keçiyi limanlara taşıyan Getheral, 1895 yılında 500 keçi taşımak için Osmanlı hükümetinden izin almak için girişimlerde bulunmuştur. Bu talep Meclisi Vükelanın onayı ile kabul olunmuşsa da uygulamanın istisna teşkil etmesi esas alınmış ve ilgili irade ile tiftik keçilerinin bu tarihten sonra yapılacak her türlü ihracatı yasaklanmıştır (BOA, DH.MKT 380/31, 1895).

15 Mayıs 1902'de tiftik keçisi ihracı bir kez daha kesin olarak yasaklanmıştır (BOA, DH. MKT 504/30, 1902). Bu tarihten sonra canlı hayvanın ülke dışına gönderilmesine resmi izin verilmemiştir. Ancak üst düzey girişimlerle özel izinler alınmaya devam edildiği, ya da en azından izin girişimlerinde bulunulduğu görülmektedir. Bu girişimlere örnek olarak Avusturya Hükümeti'nce Ankara'dan satın alınmak istenilen yavruları ile 50 baş tiftik keçisinin istisna olarak izin verilmesi Hariciye Nezaretinden istenmiştir (BOA, DH.MKT 2909/3, 1909). Ahmet Şerif, Tanin Gazetesi'ne Anadolu'dan yazdığı mektuplarda, Ankara'daki tiftik ticaretinden bahseder. 1909 yılının aralık ayında Ankara'nın Nallıhan Kazasından yazdığı mektupta tiftik ticaretinden bahsetmesinin nedeni, belli sayıda canlı hayvanın yurtdışına gönderilmesine yönelik alınan bir haberdir (Şerif, 1999, 89). Nallıhan'da, elli keçi yavrusunun Avusturya'ya gönderileceği haberinin yöredeki insanlar üzerinde bıraktığı olumsuz etkiyi gözler. Henüz keçiler gönderilmeden, sadece hükümetin buna izin vereceği bilgisinin yayılması, tiftik fiyatlarının düşmesine katkı yapacağına halk tarafından farkında olduğunu yazar. Ankaralılar arasında huzursuzluk yaratan bu sevkiyat, Temmuz 1908'de Avusturya Macaristan Hükümetinin tiftik keçisi yetiştirmek için bir defalığına ihraç yasağının delinerek 10 dişi ve 40 erkek keçinin İstanbul üzerinden getirilmesini istediği sevkiyat olmalıdır (BOA, Y..PRK.EŞA 52 / 86, 1908). Padişah iradesinin çıkmasının Temmuz 1908'den Aralık 1909'a kadar bir yıldan uzun sürmesi, ihraç yasağının eskisi gibi kolayca esnetilip delinemediğine işaret etmektedir.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ankara Valisinin hazırladığı bir raporda tiftik ticaretinin yaklaşık 40 yıldır önlenemeyen gerilemesine dair önemli gözlemler not edilmekte ve ileriye dönük politika uyarıları yapılmaktadır (BOA, DH.ID 80/4, 1913).

Ankara Valisi Mehmed Hulusi Bey'in 1913 yılının ağustos ayında hazırladığı "Ümran ve Terakki Programı"nda, ticarete geri kalan Ankara'nın dokuma sanayisinde önemli bir hammadde olan tiftik üreticiliğinden en karlı şekilde yararlanması için, tiftik keçisini korumaya alacak önlemlerin araştırılması ve uygulanması ile sanayileşmeye yönelik adımların atılması gerektiğine dair öneriler yer almaktadır. 1870'lerin sonunda tiftiğin fiyatı okka başına 50 kuruş iken düzenli bir şekilde azalarak 1913 yılı sonunda 15 kuruş civarına inmiştir. Fiyattaki düşüşün nedenleri dört ana başlıkta açıklanmaktadır. Rapordan hareketle bu nedenler şöyle özetlenebilir: Birincisi İngilizlerin Güney Afrika'da tiftik keçisi yetiştirmeleri sonucu piyasaya ihtiyaçtan fazla tiftik sevk edilmektedir. İkincisi, dokuma sanayisinde makine kullanılmaya başlanılmış ve tiftik telleri makinelerde dayanıksızlık gösterdiği için, makinelerde hammadde olarak tiftik tercih edilmemeye başlanmıştır. Üçüncüsü, moda değişmekte ve kitlesel tüketim yaygınlaşmaktadır; kumaşların zarafet, renk ve dokuması ile elbiselerin biçimine bakılmadan halk ucuz ve dayanıksız kumaşlara yönelmektedir. Dördüncü olarak, tiftik keçilerinin düzgün beslenip bakılmaması nedeniyle istenilen kalitede iyi tiftik yetiştirilememektedir.

19.yy'ın ikinci yarısına kadar tiftik keçilerinin Anadolu'dan yurtdışına satışında hiçbir engel olmadığı için, Ankara'dan çok sayıda keçi farklı zamanlarda Ümit Burnu'nda tiftik keçisi yetiştirilmek üzere İngilizlere satılmıştır. Pazara yeni bir üretim yeri girdiği için Anadolu tiftiğinin fiyatı düşmeye başlayınca, yurtdışına tiftik keçisi ihracını hükümet yasaklamıştır. Bu ilk denemelerde Ümit Burnu'ndaki tiftik keçilerinin verimi düşük kalacak ve önemli miktarda tiftik üretilmeyecektir. Ancak, Afrika'da tiftik ticaretinin yayılış hızına bakıldığında her sene Anadolu'dan kaçak olarak çok sayıda damızlık keçi ihraç edilmiş olduğu görülebilir.

Anadolu'dan ihraç edilen keçilerin önce tiftikleri kırılmaktadır. Ankara'da demiryolu ile İstanbul'a götürülmeleri için vagonlara yerleştirildikten sonra Baytar Memurluğunca muayene edilip sayımları yapılmaktadır. İçlerinde damızlık bulunmamasına dikkat edilerek muayene yapılmaktadır. Daha sonra da keçiler İstanbul'a gönderilmektedir. Ancak bunların arasına kaçak damızlık yerleştirmek zor bir iş değildir. Ne kadar dikkatli ihracat yapılsa da İzmit ve Haydarpaşa'da limanda çalışan görevliler göz yumduğu sürece, Ankara'da işler ne kadar sıkı tutulursa tutulsun, alınan tedbirler başarılı olamamaktadır. Bu nedenle; İzmit, Derince, Haydarpaşa'da bulundurulacak muayene memurlarının eksiksiz görevlerini yerine getirmesi gerekmekte; bu limanlardan başka, kaçak ihracatın yapıldığı yerler olan Samsun, Antalya ve Mersin iskelelerinde de aynı özenin gösterilmesi lazımdır. Bu bölgelerde gereken özen gösterilirse, dikkatli muayeneler yapılırsa, yurtdışına damızlık kaçırılması imkânı kalmayacaktır. Böylece Anadolu'nun karşılaştığı zararın telafi imkânı doğabilecektir (BOA, DH.İD 80/4, 1913).

1913 yılında Vali Hulusi Bey'in Dahiliye Nezaretine gönderdiği Ankara Vilayeti raporunda; tiftik keçisi yetiştiriciliği ve tiftik ticareti ile ilgili önemli değerlendirmeler bulunmaktadır. Raporda Ankara için tiftik ihracatının önemi tartışıldıktan sonra, ayrı bir başlık açılarak "Tiftik ve Yapağı Meselesine Gelince" kısmı yer almaktadır (BOA, DH.İD 80/4, 1913). Ümit Burnu'nda yapılan tiftik keçisi yetiştiriciliğinin, Ankara'nın ticaret hacminde ve gelirlerinde önemli oranda azalmaya neden olduğu yazılmaktadır. Raporda, tiftik ve yapağının Ankara dışına ham olarak satılıp, iplik olarak Ankara'ya geri geldiği ve Ankara'da kumaş dokunabilmesi için ham tiftiğin Ankara dışında ipliğe çevrildiği yazılmaktadır. Ankara'da kurulacak olan bir iplik fabrikası ile her sene Ankara dışına çıkan paranın Ankara'da kalacağı hesaplılmaktadır. Bu şekilde, halkın servetinin artmasına neden olacağı gibi memleketin ve devletin kalkınmasında kullanılabilecektir. Hükümet ticarete başarılı olamayacağı için gerek iplik fabrikasının ve gerek Ankara'nın ihtiyacına uygun diğer fabrikaların kurulması için yerli ve yabancı sermaye aramalı ve bu fabrikaların kurulması için elinden geleni yapmalıdır (BOA, DH.İD 80/4, 1913). Ankara'da bir grup yerel tüccar 1913 ortalarında bir fabrika kurmak için girişimlerde bulunmaya başlarlar, 1916'da bir anonim şirket kurarlar ve şirket, üretimin kalitesinin

düşük olması nedeniyle 1921-1922 yıllarında kapanır (Varlık, 2014). Hulusi Bey'in savaş öncesi Ankara'da kurulmasını önerdiği fabrika, savaş döneminde özel sermaye ile kurulacak olan Ankara Milli Mensucat Anonim Şirkettir.

1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milli Mücadelenin bitişi ve 1923 yılında Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen yaklaşık 10 yıllık süreçte; Anadolu'daki hayvan varlığı önemli oranda azalmış, hayvan sürüleri tahrip olmuş ve savaş ertesinde halkın et ihtiyacı karşılanamaz hale gelmişti. Vedat Eldem'in hayvancılıktaki gerilemeyi takip etmek için aktardığı istatistikte ağnam vergisine tabi olan koyun, kıl keçisi ve tiftik keçisi sayılarının toplamda neredeyse yarıya düştüğü görülmektedir. 1914 yılında bu üç hayvanın toplam mevcudu 33 milyondan 1923'te 17 milyona düşmüş, tiftik keçisi mevcudundaki düşüş 2,8 milyondan 2 milyona olmuştur (Eldem, 1994, 164).

Tiftik keçileri ve tiftik ürünleri hakkında imparatorluktan cumhuriyete kalan mirasın en açık biçimde değerlendirilmesi için 1923 yılında İzmir'de düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde Çiftçi Grubunun İktisadi Esaslarına bakılabilir. Ziraatte Hayvanat Meselesi ele alınırken katılımcıların müttefiklik kabul ettiği 11. Madde tiftik keçilerini ilgilendirmektedir: "Madde 11 – Tiftik keçileri inkırazda bulunduğundan bunların çoğaltılması ve muhafaza için damızlığa elverişli olanların kestirilmemesi ve muvakkat bir zaman için resimden affı ve diğer ağnam resminin münasip surette tenzili" (Ökçün, 1997, 334). Özellikle tükenme, yok olma, bitme anlamlarına gelen inkıraz kelimesinin seçilmiş olması ve tiftik keçilerinin vergi muafiyeti ile yaygınlaşabileceğinin düşünülmüş olması, cumhuriyetin devraldığı mirası özetlemektedir.

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında tiftik keçisi yetiştiriciliği önemli oranda azalmış ve tiftik ticareti durma noktasına gelmişse de 1930lardan sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile olan dış ticaretinde ham tiftiğin önemli bir yer tuttuğu gözlenir. İki savaş arası dönemde Türkiye'yi Batı ve Doğu Anadolu olarak iki bölgeye ayıran Sovyetler Birliği, Batı Anadolu'da tiftik piyasasını İstanbul'daki Ticaret Temsilciliği aracılığıyla düzenli takip etmiştir. Sovyetler Birliği kurulduktan sonra lüks eşya tüketimi azalmış, tiftikten yapılan lüks kumaşlar yerine askeri kumaşların kalitesini yükseltmek için tiftikten yararlanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle 1930-31'den sonra Sovyetler Birliği, Türkiye'nin tiftik piyasasından mal almaya başlamıştır (Üstar, 1940, 88). Doğrudan peşin parayla değil, tekstil sanayi altyapısı için makine ve teçhizat kredisi sağladığı için, bu kredilere karşılık olarak Türkiye'den yün, tiftik ve palamut gibi hammadde almıştır (Bilgiç, 2021, 235-243). Burada literatürde yaygın olarak bilinen 1934 kredi anlaşması ile Sovyetler Birliği'nden alınan 8 milyon dolarlık kredinin geri ödenmesinin turuncğiller ile yapıldığı yanlısını düzelterek, geri ödemenin büyük bir kısmının yün, tiftik ve palamut gibi hammaddelerle yapıldığını hatırlatalım (Bilgiç, 2022, 230-231). Bu kredilerle kurulan Kayseri ve Nazilli Dokuma Fabrikalarının geri ödemelerinde tiftiğin kullanılmaya başlaması ile Türkiye'deki tiftik stokları erimeye başlamış ve fiyatlar yükselme eğilimine girmiştir (Üstar, 1940, 70). Bu süreçte Rusya ile tiftik ticaretinin canlanması ile aşzamanlı olarak 1936 yılında Ruslar Türkiye'den canlı tiftik keçisi almak istemişse de, bu arzuları yerine getirilmemiştir (Üstar, 1940, 5). 1937 yılına kadar İstanbul'da görevli bir eksperin, bu eksper Üstar'ın kendisidir, denetiminden geçen tiftik ürünlerinin Rusya'ya ihracı yapılırken, 1937'den itibaren Odessa'da eksper işleri yapılmaya başlanmış ve tiftik ticareti bitmese de Rusya'ya giden ürünün miktarı düşmüştür (Üstar, 1940, 89).

6. Ankara Şehir Merkezinde Tiftik Mekanları

Tiftiğin hayvandan başlayarak köylülere tüccara ve oradan da yurtdışına giderken, bir ticari meta olarak geçirdiği dönüşümün her aşaması oldukça önemlidir. Bu aşamalar sürünün yetiştirildiği köylerden başlayarak en sonunda Ankara şehir merkezinde sona erer. Ankara'dan başka şehirlerde de tiftiğin işlenmesinin çeşitli aşamaları yapılsa bile, onlar da en sonunda Ankara'ya gönderilir. Tiftik ürünlerinin yurtdışına ihraç edildiği yer Ankara şehir merkezidir.

Nisan ya da Mayıs ayında keçilerden elde edilen ham tiftik tüccara satılarak köyden çıkar. Tüccarlar ham tiftiği köy ya da kasabalardaki tezgahlarda "iplik" haline getirir.

İpliğe dönüştürülen ham tiftik, daha sonra dokuma tezgahlarında “sof kumaşı”na dönüşür. Hem iplik hem de kumaş tezgâhları eve iş verme usulüne uygun bir şekilde henüz atölyeleşmemiş, ev ortamlarında işlem görür. Zir olarak da bilinen İstanoz’da ve Ankara’ya yakın bazı köylerde sadece tiftik ipliği ve sof kumaşı dokuyan önemli bir nüfus bulunduğu bilinmektedir. Bu köylerin çoğunda geçimlik üretim bile yapılmamakta, köy sakinlerinin tek gelir kaynağı tiftik tezgahlarıdır. Tüccarlar evlere verdikleri ham tiftiğin tezgahlarda kumaşa dönüşümünü takip ederek, Ankara şehir merkezine getirirler. Ankara’da Hatip Çayı’nın Bent Deresi adını aldığı kısımda, kumaşların yıkama, boyama, cenderleme ve perdaht işlemleri ile tiftik nihai ürüne dönüştürülür (Tamur, 2003, 143).

Ankara’da 1812 yılında yaklaşık 1.000 tezgâh ve tezgahlarda çalışan yaklaşık 10.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. 1897 yılına gelindiğinde tezgâh sayısı, birkaç taneye düşmüş; Cumhuriyet sonrasında ise İhsan Abidin’in Ankara’nın yakın köylerinde yaptığı inceleme gezilerinde, çalışan bir tezgâh bulamamış olması üretim sürecinin gerilemiş değil de, tamamen bitmiş olduğuna işaret etmektedir (Kaynar, 2020)

Ankara şehir merkezinde üretim sürecinin Bent Deresi çevresinde, suyun gücünden de yararlanılarak yapılmaktadır. Burada nihai haline dönüşen tiftik ürünlerinin alım satımı At Pazarı çevresindeki hanlarda gerçekleştirilmiştir. Ankara’da eski dönemlerde sof ve şali gibi kumaşların, daha yakın dönemlerde ise ham tiftik ve tiftik ipliğinin alım satımı hanar bölgesindeki hanlarda yapılmıştır. Tiftik ticaretinde öne çıkan hanlar arasında Çukur Han, Çengel Han ve Pilavoğlu Han sayılabilir (Tamur, 2003, s. 115).

Bu hanlar arasında Ankara’da sof ticaretinin merkezi “Mahmut Paşa Bedesteni” dir. Bedesten’in tiftik ürünleri ticaretinde Ankara’daki önemi 16.-18.yy arşiv belgelerinde ve gezginlerin eserlerinde fazlasıyla vurgulanmıştır (Kaynar, 2020). Adından da anlaşılacağı üzere Sultan II. Mehmet’in veziri olan Mahmut Paşa yaptırmıştır. Vakfiyesinde 1473 yılında yapıldığı yazılan olan bedesten, üstü kurşun kaplamalı, on kubbeli, 96 hücreli, 4 kapılı bir binadır (Özdemir, 1986, 25). Dönemine göre oldukça büyük olduğu görülen bu yapının tiftik konusunda özelleştiği ve tiftik ticaretinin merkezinde yer aldığı bilinmektedir. Bu görkemli yapı, tiftik ticaretinin geçirdiği dönüşümle beraber işlevi azalırken, 28 Ekim 1827’de yanmıştır. Yangın sonrası çatısındaki kurşunları İstanbul’a istense de, tamir edilmiş ve ticari faaliyetler kaldığı yerden devam etmiştir (Özdemir, 1986, 26). 1881 yılında büyük bir yangın daha geçirmiş ve tamamen kullanılamaz hale geldiği için terkedilmiştir. Tiftik ürünlerinin ticaretinin gerilediği bir dönemde, yeniden yapıma ihtiyacı duyulmadığı düşünülmektedir.

Mahmut Paşa Bedesteni’nin yangında kalan enkazı üzerinde Cumhuriyet’in ilk yıllarında müze kurulması gündeme gelmiştir. Buna uygun olarak 1933 yılında onarımına başlanmış, önce "Eti Müzesi" olarak açılmış, daha sonra 1946 yılında yapılan ikinci bir restorasyonla Kurşunlu Han da restore edilerek, müzeye ilave edilmiştir. Mahmut Paşa Bedesteni bugün "Anadolu Medeniyetleri Müzesi" adıyla bilinmekte ve müze olarak kullanılmaktadır.

7. Sonuç

Ankara, tiftik keçisinin yününden eğirilen iplikle dokunan sof kumaşı üretiminde 15.yy’dan itibaren uzmanlaşarak üretim yapan bir şehir olmuştur. İpliğin boyanması dahil, kumaş üretim sürecinin tamamı Ankara’da gerçekleşmektedir. Nihai ürünün yurtdışına ihraç edildiği yer de Ankara’dır. 17.yy’ın ortalarından itibaren bu akış değişmeye başlamıştır. Özellikle İngiltere’de yünlü dokumacılığın gelişme süreci ile yeni hammaddeleri tekstil sanayiinde kullanarak üretimi çeşitlendirme isteği; Anadolu’dan tiftiği hammadde (önceleri iplik) olarak alınıp İngiltere’de işlenerek kumaşa dönüştürüldüğü yeni bir sürece girilmiştir.

17.yy’ın ortalarına kadar tiftik ipliği, Ankara’daki sofçular tarafından kumaşa dönüştürülmekteyken, artık yabancı tüccarlar kumaş yerine iplik alarak, kumaşı kendi ülkelerinde dokutmaya başlamışlardır. Bunu yapabilmeleri, İngiltere’de sanayi devriminin ilk aşaması öncesinde kırların çözülmesi ve çitleme hareketi ile yakından

ilgisi bulunmaktadır. Artık, tiftiğin hammadde olarak Ankara dışında başka bir yerde kullanılması yasağı delinmeye başlamıştır. İplik ticareti resmîyette yasak olsa da fiili durum kabul görmüş ve dönemin hâkim ticareti halini almıştır. 18.yy. boyunca Ankara'da sof üretim ve ticareti gerilemiş buna karşılık, yarı mamul mal olarak tiftik ipliği üretim ve ticareti gelişme göstermiştir. Daha önce tiftiği tam mamul haline getirip kumaş olarak pazarlayan Ankara, tiftiği yarı mamul, yani iplik olarak satmaya başlamıştır. Hammaddenin ve yarı mamulün yurtdışına çıkması nedeniyle, 19. yüzyıl başlarında Ankara'da işlenen tiftiğin hacmi, 18.yy. ortalarındaki düzeyinin yarısına kadar inmiştir. 19. yüzyıl ortalarına kadar Ankara'da tiftik sanayii tümüyle ortadan kalkarken, işlenmiş halde kumaş ya da iplik üretimi ve satışı bitmiş; buna karşılık ham tiftik ihracatı gündeme gelmiştir. Tiftiğin ham olarak işlenmeden ihracı ilk kez 1820 yılında yapılmıştır. Daha önceki dönemlerde de ham tiftiğin, üretimin boyutuna göre, ticaretine izin verildiği yıllar olsa da artık temel ihraç malı işlenmemiş ham tiftik, yani hammaddenin kendisi olmuştur.

Ankara'nın hâkim ürünü 1890'lara kadar tiftik keçisi ürünleridir. Demiryolunun 1892'de Ankara'ya gelişine kadar, Ankara'dan yapılan ihracatın yarısı ve bazı yıllar biraz daha fazlası tiftik olmuştur. Demiryolu ile hububat üretimi artışa geçmiş ve ürün deseni bu yönde değişmeye başlamıştır. 1896 yılında Ankara'da hububat ihracı %100'ün üzerinde bir artış göstermiş ve ilk defa tiftiği geçmiştir. Bu değişimde ilk göze çarpan pazara yönelik hububat üretiminin artışı karşısında, tiftiğin payının gerilemesidir. Ancak bu değişime eşlik eden içsel ve dışsal çok sayıda etken bulunmaktadır. Yurtdışında dünya tiftik piyasasına yeni ülkelerin girmesine engel olmak için imparatorluk damızlık canlı hayvanların ihracını yasaklayarak, yerli üreticinin rekabet gücünü korumaya çalışmıştır. Canlı hayvan ihracı başta kaçakçılık ve özel izinlerle devam ederken, bir yandan da bu ticaretin yasaklanması için padişah iradeleri çıkarılmıştır. Tiftikte yaşanan sorunun yurtdışına canlı hayvan ihracında olmadığını, Osmanlı bürokratlarının farkında olduğuna dair çeşitli raporlar Osmanlı Arşivlerinde karşımıza çıkmaktadır. Ağnam vergisinin toplanmasından, sürülerin ıslahında fenni usullerin tercih edilmesine kadar çeşitli tespitler yapılmıştır.

Ankara kırsalında yaşanan değişime eşlik eden bir başka değişim ise Amerika'da ve Güney Afrika'da tiftik keçilerinin iktisadi olarak yetiştirilmeye başlanması olmuştur. Bu yeni bölgelerde sürüler ıslah edilmiş ve yüz yıldan kısa bir sürede pazara ham tiftik satmaya başlanılmıştır. Birleşik Krallığın Güney Afrika'dan aldığı tiftiğin zaman içinde arttığı ve Ankara'dan aldığı tiftiğin azaldığı görülmekte; 1901 yılında, önemli bir eşik aşılarak Türkiye'nin Birleşik Krallığa sattığı tiftik, Güney Afrika'dan satılan tiftiğin altında kalacaktır.

Ancak dokuma sanayisinde yaşanan değişimi ve kitlesel üretime geçilmesini hem Ankara'daki hem de dünyada meydana gelen değişimlerle beraber takip etmek gerekmektedir. Osmanlı bürokratlarının yazdıkları raporlarda tiftik kılının kalınlığının, onun makine dokumaya uygun olmadığına işaret edilmektedir. Yine de tiftik ürünlerinin Ankara'da işlenmesi ve servetin Ankara'da kalması için milli iktisat fikriyle uyumlu çeşitli fabrika önerileri yapılmıştır.

Kumaş dokuyan tezgahlar 19.yy'ın son çeyreğinde azalarak tükenme noktasına kadar gelmiştir. Tiftik ürünlerinin ticaretinin yapıldığı Ankara şehir içindeki Hanlar gölgesindeki en önemli mekân olan Mahmut Paşa Bedesteni işlevini geçirdiği yangınlar sonrası kaybetmiştir. Bugün Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak bilinen mekânın, tiftik ticaretinin mamul üründen ham maddeye kayması ve ticaret hacminin giderek azalması sonucunda, tekrar aynı işlevini kazanmasına ihtiyaç duyulmamıştır.

Kaynakça

Abidin, İ. (1932). Tiftik-İstihalden İstihlake Kadar. İstanbul: Kader Matbaası.

Aybar, C. (1932). Osmanlı İmparatorluğu Ticaret Muvazenesi 1878-1913. Ankara: Zerbamat Basımevi.

- Bailey, C. P. (1905). Practical Angora Goat Raising. California: C.P. Bailey & Sons Company.
- Bilgiç, E. (2021). Erken Cumhuriyet Döneminde Türk-Sovyet Ekonomik İlişkileri. Ankara: Efil Yayınları.
- Bilgiç, E. (2022). 1940'lı Yıllar Boyunca Türk-Sovyet İlişkileri. Zürcher, E. J. ve Barbaros, R. F. (Eds.). Modernizmin Yansımaları: 40'lı Yıllarda Türkiye. (s. 196-233). Efil Yayınları.
- Cronwright-Schreiner, S. C. (1898). The Angora Goat. South African Angora Goat Breeders' Association.
- Dölek Sever, D. (2021). Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Hayvan Hırsızlığı: Kastamonu Vilayeti Örneği. Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi, 7, 157-193.
- Çelik, S. (2018). Koyunun Olmadığı Yerde Keçiye Abdurrahman Çelebi Derler: Ankara Eyaleti'nde Tiftik Keçisi Ekonomisinin Zaman-Uzamsal Analiz Denemesi (1889-1905). Çerçioğlu Yücel, G. Ve Yenişehirlioğlu, F. (Eds.). Tarihi Dokumak: Bir Kentin Gizemi Sof. (s. 57-67). VEKAM.
- Eldem, V. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kaynar, İ. S. (2020). Engürü'den Ankara'ya: Ankara'nın İktisadi Tarihi (1892-1962). Ankara: Efil Yayınları.
- Müftüoğlu, Ş. Ankara Keçisi ve Tiftik. Ankara: Lalahan Zootečni Araştırma Enstitüsü Yetiştiriciye Öğütler ve Halk Yayınları.
- Ökçün, G. (1997). Türkiye İktisat Kongresi. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.
- Özdemir, R. (1986). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara 1785-1840. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Özkan, H. (1960). Ankara Vilayetinin Zirai Bünyesi. Ankara: T.C. Ziraat Bankası Matbaası.
- Sincer, N. (1963). Ankara Keçisi Yetiştiricilerine Bazı Tavsiyeler. Ankara: Tarım Bakanlığı Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü Mesleki Kitaplar Serisi.
- Şerif, A. (1999). Anadolu'da Tanin, 1. Cilt, Haz. Mehmed Çetin Börekçi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tamur, E. (2003). Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı. Ankara: ATO Yayınları.
- Tan, S. (2014). XIX. yüzyılda Anadolu'dan Güney Afrika'ya tiftik keçisinin yasal ve kaçak sevkiyatı. OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 35, 137-152.
- Utkanlar, N. ve İmeryüz, F. (1964). İyi Kaliteli Tiftik Yetiştirmek için Öğütler. Ankara: Tarım Bakanlığı Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü Mesleki Kitaplar Serisi.
- Üstar, M. F. (1940). Tiftik ve Tiftikçiliğimiz, İstanbul: Üniversite Kitabevi.
- Varlık, M. B. (2014). Ankara Millî Mensucat [Türk] Anonim Şirketi (1916-1930). Ankara Araştırmaları Dergisi. 2(1), 74-92.
- Webb Yıldırım, G. (2011). XVII. Yüzyılda Osmanlı – İngiliz Tiftik Ticareti. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arşiv kaynakları
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT 1659/81.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT. 380/31
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH. MKT. 504/30
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH.MKT 2909/3-1
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), DH.İD 80/4-2.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İ.MMS 104/4448.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), İ.MMS 107/4568.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), MV 47/6.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), ŞD 574/29.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Y.MTV 126/74-1
- The National Archives Accounts and Papers, A&P 1887, Rapor No 197. 1886 yılı İstanbul Ticareti üzerine Rapor.
- The National Archives Accounts and Papers, A&P 1892. Rapor No 1099. 1889-91 yılları İstanbul Ticareti üzerine Rapor.
- The National Archives Accounts and Papers, A&P 1893. Rapor No. 1224. 1892 yılı İstanbul Ticareti üzerine Rapor.
- The National Archives Accounts and Papers, A&P 1894. Rapor No 1368. 1893 yılı Ankara'nın Ticareti üzerine Rapor.

The National Archives Accounts and Papers, A&P 1895. Rapor No 1505. 1894 yılı Ankara'nın Ticareti üzerine Rapor.
The National Archives Accounts and Papers, A&P 1895. Rapor No 1624. Ankara Vilayetinde Tarımın Durumu üzerine Rapor.
The National Archives Accounts and Papers, A&P 1897, Rapor No 2166. Ankara ve çevresinin Ticaretinin 1897 Yılı Raporu.
The National Archives Accounts and Papers, A&P 1898 Rapor No 2359. Ankara ve Çevresinin 1898 Yılı Ticaret Raporu.
The National Archives Accounts and Papers, A&P 1899 Rapor No 2196. İstanbul ve Çevresi Ticaret Raporu.
The National Archives Accounts and Papers, A&P 1901 Rapor No 2650. 1899-1900 Yıllarında İstanbul Ticareti Raporu.
The National Archives Accounts and Papers, A&P 1902 Rapor No 2813. İstanbul ve Çevresinin 1901 yılı Ticaret Raporu.
The National Archives Accounts and Papers, A&P 1907 Rapor No 3776. İstanbul ve Çevresinin 1906 yılı Ticaret Raporu.
The National Archives Accounts and Papers, A&P 1909 Rapor No. 4188. İstanbul ve Çevresi 1908 yılı Ticaret Raporu.
The National Archives Accounts and Papers, A&P 1910 Rapor No. 4495. İstanbul ve çevresinin 1909 yılı Ticaret Raporu.
The National Archives Accounts and Papers, A&P 1914 Rapor No. 5374. İstanbul ve çevresinin 1913 yılı Ticaret Raporu.
The National Archives Accounts and Papers, A&P 1896. Rapor No. 1739. 1895 yılında Ankara'nın Tarım ve Ticareti Üzerine Rapor.

Çıkar Çatışması: Yoktur.

Finansal Destek: Yoktur.

Etik Onay: Yoktur.

Yazar Katkısı: İhsan Seddar KAYNAR (%100)

Conflict of Interest: None.

Funding: None.

Ethical Approval: None.

Author Contributions: İhsan Seddar KAYNAR (100%)
